

—
MARI SIROINEN

NYKYSUOMEN TUNNEVERBIEN KIELIOPPIA JA SEMANTIikkaA

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
30. MARRASKUUTA 2001

Kirjoitin tänään käsiteltävää kirjaani monta vuotta. Perheessäni on jäseniä, jotka kirjoittavat kirjan illassa. Vastikään syntyi (täysin spontaanisti ja puhtaasta luomisen halusta, ei tilaustyönä) suppea fiktiivinen narratiivi, jonka otsikkona oli »Arttu ja Maija rakastuivat». Teoksessa käsitellään tunteita ja, kun se on kirjoitettu suomeksi, siitä voi löytää hyviä esimerkkejä suomen kielen tunteisiin liittyvistä ilmauksista. Esimerkiksi seuraavia: *Tyttö oli aika vihainen pojalle. Poika ajatteli vaan rakkautta. Sitte he menivät onnellisesti naimisiin*. Tässäkin oli vasta pieni valikoima suomen kielen tunneilmauksia. Myös omassa kirjassani on paljon suomen kielen tunneilmauksia, mutta se eroaa eroaa äsken mainitusta teok-

sesta paitsi kirjoittamisen keston myös monien muiden asioiden suhteen. Se esimerkiksi ei ole fiktiota vaan faktaa. En käsittele siinä myöskään kaikkia mahdollisia suomen kielen tunneilmauksia, en kaikkia äsken mainittujakaan. Niissä oli nimittäin tunneadjektiiveja (*vihainen*), tunnesubstantiiveja (*rakkaus*) sekä tunneadverbeja (*onnellisesti*). Oma tutkimukseni koskee ainoastaan sellaisia suomen kielen verbejä, jotka ilmaisevat tunteisiin liittyviä tiloja ja tapahtumia.

Luin väitöskirjani painoon jättämisen jälkeen arvostetun brittiläisen kielitieteen professorin Jean Aitchisonin kirjaa *Seeds of speech*, jossa törmäsin ällistykseksi sellaiseen väitteeseen, että ihmiskieli on huono ilmaisemaan tunteita (s. 19). Tällaiseen väitteeseen en ollut aiemmin törmännyt, vaikka olen lukenut aika paljon asiaa käsittelevää kirjallisuutta.

▷

Voi hyvinkin olla totta, että paremmin ihminen ilmaisee omia kunkinhetkisiä tunteitaan elein, ilmein ja äänensävyin kuin sanoin. Tämä tapahtuu vieläpä usein tiedostamatta. Toinen ihminen on myös aika hyvä tulkitsemaan näitä viestejä. Näinhän myös eläimet ilmaisevat tunteitaan ja tulkitsevat toistensa tunteita. Ihminen eroaa eläimistä kuitenkin siinä, että hän voi puhua tunteista lajitoveriensä kanssa myös silloin, kun ne eivät ole omakohtaisesti ajankohtaisia. Voidaan puhua omista menneiden aikojen tunteista, hypoteettisista tunteista, toisten ihmisten tunteista sekä tunteista ja tuntemisesta aivan yleisellä tasolla. Tällaista eläimet eivät tee. Esimerkiksi simpanssien vaaraan ja pelkoon liittyvä ilmaus viestii aina todellista vaaraa ja sitä kohtaan tunnettua pelkoa tässä ja nyt. Simpanssit eivät keskustele rauhallisen objektiivisesti erilaisista vaaroista, joita voivat kohdata.

Kirjassani käsittelem tunteista puhumista juuri tällä ihmisille ominaisella etäännytyllä tavalla. En siis käsittele sitä, kuinka puhujan tunnetila ilmenee hänen käyttämästään kielestä äänensävyin, sananvalintojen ja ilmaisutapojen avulla, vaan sitä, mitä ilmaisukeinoja ylipäättään on tunteiden verbaliiseen käsittelyyn, varsinkin silloin, kun niitä käsitellään yhtenä maailmassa esiintyvänä ilmiönä, kuten vaikkapa sääilmiöitä. Kuten voidaan sanoa: *Tuulee*, *Sataa* tai *Aurinko paistaa* voidaan sanoa myös *Hän-tä pelottaa*, *Aune raivostui* ja *Arttu rakastaa Maijaa*.

Nyt olen tullut tässä korostaneeksi tunteita. Lähtökohtani tunneverbien tutkimukseen ei kuitenkaan ollut kiinnostus tunteisiin. Oikeastaan en ole intohimoinen tunteihminen vaan viileän kielentutkija, joka on kiinnostunut verbeistä ja verbien ympärille rakentuvista lauseista. Verbien joukossa mentaaliset verbit eli ihmisen psyykkiseen toimintaan liittyvät verbit ovat mielestäni muita verbejä kiinnostavampi ryh-

mä. Näitä verbejä ovat siis ajatteluun, muistamiseen, tuntemiseen, havaitsemiseen ja puhumiseen liittyvät verbit, kuten esimerkiksi *ajatella*, *pohtia*, *oivaltaa*, *muistaa*, *unohtaa*, *nähdä*, *kuulla*, *sanoa*, *kysyä* ja *vaihtaa*.

Ihmisen mentaaliset toiminnot eivät ole aina kovin selvästi ulkopuolisen tarkkailijan havaittavissa, ja ne voi siksi hahmottaa monin eri tavoin. Ei ole aina itsestään selvää, kuka on aktiivinen toimija ja mikä on toiminnan kohde. Niinpä mentaaliin toimintoihin viittaavat kielellisen ilmaisemisen tavat vaihtelevat kielten välillä laajemmin kuin konkreettisempiin toimintoihin liittyvät ilmaukset. Samoin yhden kielen sisäisestäkin niihin voi viitata vaihtelevin tavoin.

Tänään käsiteltävässä tutkimuksessani valitsin siis äsken mainituista mentaalisista verbeistä tarkasteltavaksi nimenomaan tunneverbit: kelpuutin mukaan tutkimukseen niitä 198 kappaletta. Niitä ovat esimerkiksi *pelätä*, *rakastaa*, *iloita*, *harmittaa*, *ällistyä* sekä *kyllästyä*. Tarkastelin näitä verbejä monelta eri kannalta. Suurimman kiinnostukseni kohteena oli verbien lauseopillinen käyttäytyminen: millainen lause näiden verbien ympärille rakentuu ja mitä se kertoo näiden verbien merkityksestä?

Totesin, että verbit jakautuvat neljään lauseopillisesti eri tavalla käyttäytyvään luokkaan. Nämä luokat ovat inkoatiiviset verbit (esim. *hermostua*, *riemastua*), toiminnalliset verbit (esim. *iloita*), statiiviset verbit (esim. *pelätä*, *rakastaa*) sekä kausatiiviset verbit (esim. *hämmästyttää*, *ällöttää*). Nämä verbiluokat eroavat toisistaan siinä, onko tunteen tuntija, josta käytän kielitieteellistä termiä kokija, verbin subjekti vai objekti sekä myös siinä, mitä muita jäseniä lauseessa mahdollisesti on. Seuraavassa on lause-esimerkit näistä verbiluokista.

1. a. Reino pelästyi.
b. Reino iloitsee.
c. Reino pelkää sitä.
d. Se pelottaa Reinoa.
e. Hän pelästytti Reinon.

Inkoatiiviset verbit, kuten *pelästyä* lauseessa 1a esittävät kokijan kokevan tunnetilan muutoksen, jota kokija ei kontrolloi. Lauseessa 1b taas on esimerkki toiminnallisesta verbistä *iloita*, joka on lauseopillisesti ja osin merkitykseltäänkin sellaisten konkreettista toimintaa ilmaisevien verbien kuin *tanssia* tai *voimistella* tapainen. Lauseessa 1c on statiivinen verbi *pelätä*, joka esittää kokijan tilanteen kontrolloijana ja tunteen asenteenomaisena suuntaamisena kohteeseensa, mutta tilanteen kuitenkin pysyvän tilan omaisena. Lauseissa 1d ja 1e on kausatiivinen verbi, joiden yhteydessä kokija on suorastaan objekti ja hahmottuu tunteen aiheuttajan kontrollittomaksi uhriksi.

Kokija, joka on näissä lauseissa Reino, on subjektina lauseissa 1a, 1b ja 1c, mutta objektina lauseissa 1d ja 1e.

Viimeksi mainitut eli kausatiiviset verbit jakautuvat itse asiassa edelleen kahteen ryhmään sen mukaan, käytetäänkö niitä enimmäkseen tavallisten transitiivisten verbien tavoin, kuten lauseessa 2a, jota voi verrata vaikkapa transitiiviseen lauseeseen *Poika söi omenan*, vai erityisessä tunnekausatiivilausekehyksessä, kuten lauseessa 2b.

2. a. Hän suututti Reinon.
b. Reino suututtaa.
c. Suututtaa.

Tämä tunnekausatiivilausekehys on erityisen mielenkiintoinen lauserakenne. Siinä verbin kieliopillinen objekti on yleensä verbin edessä, paikalla, jossa yleensä suomessa on subjekti. Kieliopillinen subjekti taas hyvin usein puuttuu kokonaan (kuten lauseista 2b ja 2c). Itse asiassa tätä lausekehystä tapaa myös poikkeuksellisen

usein ilman kokijankaan ilmaisua (kuten lauseessa 2c).

Perinteisesti tätä kausatiivisten tunneverbien erikoista käyttötapaa on kuvattu yrittämällä määritellä, mitkä verbit ovat tavallisia kausatiivisia verbejä (kuten vaikkapa *pelästyttää*), joita käytetään tavallisessa transitiivilauseessa, ja mitkä taas tunnekausatiiviverbejä (kuten *pelottaa*), joita käytetään juuri esitellyn tapaisessa tunnekausatiivilauseessa.

Omana lähtökohtanani on uudenlainen hahmotustapa. Lähdän siitä, että kyse ei ole verbien ominaisuuksista, vaan on olemassa lausekehyksiä, jotka ovat itsenäisesti olemassa riippumatta yksittäisistä verbeistä. Tunnekausatiivilausekehys on yksi tällainen lausekehys. Joitakin verbejä käytetään sekä transitiivisessa lausekehyksessä että tunnekausatiivilausekehyksessä, joitakin taas useammin toisessa kuin toisessa. (Tämä idea on peräisin konstruktiokieliopista.)

Tässä tunnekausatiivilausekehyksessä käytetään myös muita kuin tunneverbejä, myös vaikkapa verbejä *väsyttää*, *oksettaa*, *yskittää*, *aurattaa*, samoin kuin aivan uusia verbikeksintöjä, kuten *hommituttaa*, *pelittää* ja *pizzattaa*, jotka olen elävästä elämästä napannut. Tunnekausatiivilausekehys esittää kokijan olevan jossakin tunnetilassa ilman, että tämä kykenee itse siihen kovasti vaikuttamaan.

Tässä suomen kielen tunnekausatiivilausekehyksessä tuntuu kokija-argumentti siis käyttäytyvän vähän erikoisesti: se on subjektin paikalla, mutta objektin sijassa. Tällainen kokijan hiukan poikkeava kieliopillinen käyttäytyminen on kielissä yleistä. Eräässä tuoreessa tätä asiaa käsittelevässä kirjassa (Aikhenvald, Dixon ja Onishi 2001) todetaan, että yksi tyypillinen verbijoukko, jossa niin sanottuja epäkanonisia subjekteja kielissä yleensä esiintyy, on juuri psyykkisiä ja fysiologisia tuntemuksia il-

maisevat verbit. Epäkanonisella subjekttila tarkoitetaan tällöin jossain määrin lauseopillisesti subjektin tavoin käyttäytyvää, mutta kuitenkin kielen tavallisesta eli kanonisesta subjektista poikkeavaa verbin seuralaista. Psyykkisiä ja fysiologisia tunteuksia ilmaisevien verbien seuralaisena on usein tavallisen nominatiivissa olevan subjektin sijaan datiivisijainen subjekti. Tästä löytyy esimerkkejä kielistä läheltä ja kaukaa lauseista 3a–e.

3. a. Mir ist kalt. (saksa)
'Minun (DAT) on kylmä'
- b. Emu zevajetsja. (venäjä)
'Minua (DAT) haukotuttaa'
- c. Mér líkar Guðmundur. (islanti)
'Minä (DAT) pidän G:stä'
- d. siitako raam pasand hai. (hindi)
'Sita (DAT) pitää Ramista'
- e. Kunye-eykey/nun
hänestä (DAT/TOP)
Insuka musewessta. (korea)
Insu(NOM) pelottava
'Hänestä Insu oli pelottava.'

Samaisessa kirjassa saksalainen kielen­tutkija Martin Haspelmath (2001: 62) esittää artikkelissaan mielenkiintoisen kartan Euroopassa puhuttavista kielistä juuri tämän seikan suhteen. Tämä kartan mukaan muutoin kuin tavallisen subjektin tapaan koodattuja kokijoita löytyy nimenomaan Euroopan reuna-alueilta, idästä ja lännes­tä, muttei keskeltä. Epätavallisia kokija­argumentteja on idässä suomen lisäksi liet­tuassa, latviassa, puolassa, venäjässä, roma­niassa ja sitten lännessä esimerkiksi islän­nissa ja iirissä. Keskialueen kielissä niitä taas ei liiemmin ole. Esimerkiksi ruotsissa ja englannissa on sellaisia aiemmin ollut: ajan kuluessa datiivisubjektit ovat muuttu­neet nominatiivisubjekteiksi.

Nyt olen käsitellyt vasta tunneverbien ympärille rakentuvia lauserakenteita. Kir-

jassani käsittelen monia muitakin tunnever­beihin liittyviä asioita. Kaikkia en ehdi tässä mainita. Otan esiin enää pari seikkaa, jotka kävivät ilmi muutamien tunneverbien tosi­asiallista tekstikäyttöä tarkastellessani.

Ensinnäkin haluan kertoa taajimmin käytetyn tunneverbimme *pelätä*-verbin kehityksestä. *Pelätä*-verbi on suomen kieles­sä hyvin vanha, ainakin suomalais-ugrilai­selta kaudelta periytyvä. Myös tunteista pelko on ikivanha perustunne: pelon tunne on voitu aivoissa paikantaa jopa tiettyyn paikkaan, manteliumakkeeseen, joka on evolutionaarisesti vanha osa aivoja. *Pelä­tä*-verbi on parhaillaan kehittymässä taval­lisesta tunne-elämästä kuvaavasta mentaa­liverbistä abstraktiksi asiointiloihin suhtau­tumista ilmaisevaksi verbiksi. Vähitellen sille on alkanut käydä niin, että sitä käyte­etään ainakin kirjoitetussa kielessä hiukan samaan tapaan kuin vaikkapa verbiä *epäil­lä*. Sitä käytetään siis nykyään useammin seuraavaan tapaan: *Joen pelätään saastu­neen vuosiksi tai Ilmailuväki pelkää, että valtio tappaa pikkukoneilla lentämisen*. Verbin objektina on siis ylensä lause tai lauseenvastike. Harvemmin sitä käytetään enää nykyään näin: *Aune pelkäsi pimeää*.

Pelätä-verbi on nykyään usein merki­tykseltään melkoisen abstrakti. Se ilmaisee yleistä negatiivissävytteistä suhtautumista asiointilaan, jota pidetään hypoteettisena, ei faktuaalisena. Tällainen verbien merkityk­sen ja kieliopillisen käyttäytymisen kehitys on tyypillistä kielissä tavattavaa niin sanot­tua kieliopillistumiskehitystä.

Toinen seikka, jonka haluan mainita, on että *pelottaa*-verbi tunnekausatiivilause­kehityksessä käytettynä on mielenkiintoisel­la tavalla erityisen ekspressiivinen ja sub­jektiivinen. Sitä nimittäin käytetään enim­mäkseen tyyliin *Minua pelottaa*. Siis juuri niin, että enimmäkseen kokijana on yksikön 1. persoonana minä, puhuja. Toinen tavallinen tapa käyttää verbiä on se, että kokijaa ei

ollenkaan panna esiin, vaan se on niin sanottu nollapersoona. Siis tyyliin *Pelottaa*. Tällöinkään ei ole kyseessä kuka tahansa, vaan jälleen yleensä puhuja. *Pelottaa*-verbiä käytetään siis tunnekausatiivikehyksessä juuri omista tunteista puhuttaessa. Sitä voidaan käyttää tällä tavoin toisinaan myös silloin, kun kokija on kolmaspersoonainen. Tällöin puhuja eläytyy kolmannen persoonan asemaan ja katselee maailmaa hänen näkökulmastaan. Tunnekausatiivilausekehyksessä käytetty *pelottaa* on siis kokijänäkökulmainen.

Pelätä-verbiä käytettäessä näkökulma taas on yleensä ulkopuolisen tarkkailijan. Tämä näkökulmaero agentin tavoin koodatun ja ei-agentin tavoin koodatun kokijan välillä on havaittu muistakin kielistä.

Hyvät kuulijat, kerroin teille juuri jotakin siitä, mitä sain selville, kun syvennyin suomen kielen tunneverbeihin. Vastausta kaippaa kuitenkin perustavampi kysymys, joka kuuluu: Miksi tutkia suomen kieltä? Tai jopa: Miksi puhua tai kirjoittaa suomen kieltä? Eikö pitäisi ajatella, kuten jo vuonna 1930 unkarilainen kynämies Dezső Kosztolányi kirjoitti (ajatellen äidinkieltään unkaria): »Järki, terve järki, tosiaan sanoo, että on typerää mongertaa sellaista kieltä, jota ei missään ymmärretä, ja jäädä sen vangiksi kehdestä hautaan» (2001: 148). Ja hän kaavailee: »— jonain ennalta sovittuna illana, illan tietynä hetkenä, ennen nukku- maanmenoa kaikki ottavat jotain puuduttavaa unipulveria, joka saa heidät unohtamaan menneisyytensä, tuon sanojen tukiku- doksen, ja äidinkieltänsä, ja seuraavan päivänä, joka on epäilemättä pilvetön ja lau-

ha, he heräävät käsiään hieroskellen siihen, että puhuvat jotain maailmankieltä, sujuvasti» (2001: 149).

71 vuotta on kulunut näiden sanojen kirjoittamisesta, eikä tämä Kosztolányin skenaario ole ainakaan vielä toteutunut, sen paremmin unkarin kuin suomenkaan kohdalla, koskapa minäkin tässä puhun suomea ja te sitä sujuvasti ymmärrätte.

Yhteisön maailmankuva on koodautunut pysyvimmin sen kieleen. Ainakin niin kauan kuin suomea puhutaan, sitä ja näin muodoin myös siihen koodautunutta maailmankuvaa kannattaa myös tutkia. ■

LÄHTEET

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. – DIXON, R. M. W. – ONISHI, MASAYUKI (toim.) 2001: *Non-caonical marking of subjects and objects*. Typological studies in language 46. Amsterdam: John Benjamins.
- AITCHISON, JEAN 2000: *Seeds of speech. Language origin and evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HASPELMATH, MARTIN 2001: Non-canonical marking of core arguments in European. – Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon & Masayuki Onishi (toim.), *Non-canonical marking of subjects and objects* s. 53–83. Typological studies in language 46. Amsterdam: John Benjamins.
- KOSZTOLÁNYI, DEZSŐ 2001 [1930]: Unkarin kielen asema (suom. Tuomo Lahdelma). – Tuomo Lahdelma, István Dobos & Veera Rautavuoma (toim.), *Unkarilainen omakuva*. Jyväskylä: Atena kustannus.

MARI SIIROINEN *Kuka pelkää, ketä pelottaa? Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Sähköposti: mari.siiroinen@helsinki.fi